

UOT 93/94

**XX ƏSRİN SONU XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ DÜNYANIN APARICI
DÖVLƏTLƏRİNİN QAFQAZ–XƏZƏR REGIONUNDA
GEOSİYASƏTİ VƏ AZƏRBAYCAN**

tar.e.d., professor, e.o. 1-ci dərəcəli kapitan Nurulla Əliyev

nurullaliyev@mail.ru

Yeganə Əliyeva

Milli Müdafiə Universitetinin Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu

DOI: 10.30546/9878.2024.1.10.29.

Xülasə. Tədqiqat işinin məqsədi Qafqaz–Xəzər regionunda geosiyasi mühitin qiymətləndirilməsi və aparıcı dövlətlərin bu regiondan keçən neft-qaz kəmərlərini, nəqliyyat dəhlizlərini və kommunikasiya xətlərini nəzarətdə saxlaması üçün istifadə olunan mübarizə üsullarının açıqlanmasıdır. Qeyd edilən problemin tədqiqi zamanı Qafqaz–Xəzər regionunda davam edən geosiyasi proseslər və onun tarixi aspektlərinin təhlili, burada aparıcı dövlətlərin məqsədləri, Birinci və İkinci Qarabağ müharibələri zamanı hərbi-strateji hədəflərinə nail olmaq üçün onlar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin araşdırılması əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Problemin işıqlandırılması üçün tarixi-xronoloji və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Əldə edilmiş nəticə: əsrlər boyu Mərkəzi Avrasiyanın geosiyasi münasibətlər sisteminin mühüm hissəsindən biri olan Qafqaz–Xəzər regionunda geostrateji rəqabət və cərəyan edən geosiyasi proseslər Azərbaycanın xarici siyasi konturlarının, eləcə də xarici siyasətinin əsas prioritetlərinin yenidən müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynamışdır. Yekun nəticə: xarici siyasətlə yanaşı, ordunun döyüş gücünün artırılması istiqamətində aparılan islahatlar İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın qələbəsini təmin etdi və regionda yeni geosiyasi konfigurasiyanın yaranmasına səbəb oldu.

Açar sözlər: regional təhlükəsizlik, geosiyasi maraqlar, enerji resursları, nəqliyyat marşrutları

Giriş

Azərbaycanın taleyi tarixən Qafqaz–Xəzər bölgəsi, xüsusən, onun əsas tərkib hissəsi olan Cənubi Qafqaz ilə əlaqədar olmuşdur. Keçmişdə olduğu kimi müasir dövrdə də Azərbaycan özünün coğrafi mövqeyinə görə regionda baş verən geosiyasi proseslərin mərkəzində əsas iştirakçılardan biridir. “Avrasiyanın Qəlbi” olan (HEARTEURASIA) Qafqaz–Xəzər regionu güclü geosiyasi mövqeyə malik olmaqla, keçmişdə və hazırda öz tükənməz təbii sərvətləri və insan potensialı ilə dünyanın diqqətini cəlb edir. Burada dünyanın aparıcı dövlətlərinin, ilk növbədə Rusiya və ABŞ-ın geostrateji maraqları kəşifir.

Geosiyasi hadisə kimi Qafqaz–Xəzər regionuna nəzarət uğrunda rəqabət özünün geotarixi köklərinə malik olmaqla, Azərbaycanın bu proseslərdə xüsusi yer tutduğu tarixi dövrlərə bölünür. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaranması və NATO-nun bu regionda təsirinin getdikcə artması ənənəvi beynəlxalq rəqabətə tamamilə yeni geosiyasi mənzərə yaratmışdır. Dünyamiqyaslı əsaslı geosiyasi dəyişikliklərin baş verdiyi müasir dövrdə böyük karbohidrogen ehtiyatlarına malik Qafqaz–Xəzər regionunun geostrateji əhəmiyyəti XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində yenidən ən mühüm geosiyasi amillərdən birinə çevrilmişdir.

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində SSRİ-nin süqutu nəticəsində Cənubi Qafqazda və Orta Asiyada müstəqil dövlətlərin yaranması, bu baxımdan Avrasiya məkanında Qərbin geosiyasi fəallığının kəskin şəkildə artması və Qafqaz–Xəzər regionunda geosiyasi reallıqların yenidən baxılmasına səbəb olmuşdur. Onlar keyfiyyətcə yeni geosiyasi şəraitdə, keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ABŞ-ın, demək olar ki, bütün dünyanı özünün strateji maraq sahəsi elan etməsi və monosentrik dünya tələbi ilə özünü göstərir. ABŞ-ın bu geostratejiyasında xüsusi yeri Qafqaz–Xəzər regionu ilə nəhəng geosiyasi massiv – “dünyanın qəlbi” olan Avrasiya tutur.

Müasir dövrdə bu, xüsusilə Avrasiya geosiyasi məkanına daxil olan geniş və zəngin təbii sərvətlərdə özünü göstərir. Artıq Qərb bir sıra dövlətləri Avrasiyanın parçalanması üçün özünəməxsus geostrateji dayaq məntəqəsinə çevirməyi planlaşdırır və bunu praktikada tətbiq edir. Bu tendensiya 2001-ci il sentyabrın 11-də ABŞ-da baş vermiş terror aktından sonra Qərbin ABŞ və NATO-nun simasında geosiyasi gücün cəmləşməsi ilə əlaqədar yeni impulsa təkan vermişdir.

Ümumilikdə, son iki-üç onillikdə yeni beynəlxalq münasibətlər sisteminin, yeni dünya nizamının və ya çox vaxt deyildiyi kimi, “yeni dünya nizamsızlığının” formalaşmasının ən mürəkkəb prosesi baş vermişdir. Keçmişlə müqayisədə, bugünkü proses beynəlxalq arenada ümumi qəbul edilmiş oyun qaydalarının olmaması ilə fərqlənir. Eyni zamanda bir-birinə zidd olan müxtəlif münasibətlər meydana çıxır ki, bu da bəzən təhlükəli qeyri-müəyyən vəziyyət, münaqişəli yanaşmalar və fikir ayrılığı ilə nəticələnir. Bu, xüsusilə Avrasiyanın ürəyi sayılan Qafqaz–Xəzər regionunda etnosiyasi və dövlətlərarası münaqişələrin, hətə də hökm sürdüüyü postsovet məkanına da şamil olunur. Bununla belə, Qafqaz–Xəzər regionu dövlətlərinin bilavasitə maraqlarına toxunan və lokal xarakter daşıyan münaqişələrin arxasında regionda dünyanın aparıcı dövlətlərinin bir-birinə zidd geosiyasi maraqları dayanır ki, bu da həmin dövlətləri bir növ “asılı” vəziyyətdə saxlamağa və geniş Qara dəniz–Qafqaz–Xəzər geosiyasi məkanında cərəyan edən “böyük geostrateji oyun”da istifadə etməyə imkan verir.

1. XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində Qafqaz–Xəzər regionu ən mühüm geosiyasi mərkəzlərdən biri kimi və Azərbaycan

Qloballaşma şəraitində yeni dünya nizamının təşəkkül tapması müxtəlif münasibətlər sistemini quran dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyətini intensivləşdirir. Qloballaşma şəraitində kortəbii formalaşan yeni dünya nizamı, əsasən, ən güclü geosiyasi fəal oyunçuların ətrafında tədricən “kristallaşmaqla”, böyüməklə qurulur [1, s.99-101].

Bununla yanaşı, dünya cəmiyyətinin geosiyasi və geoiqtisadi strukturlarında, ictimai-siyasi sistemlərin transformasiyasında baş verən mühüm dəyişikliklər, ikiqütblü yerinə “çoxqütblü dünya”nın yeni qlobal geosisteminin formalaşması ilə xarakterizə olunan yeni geosiyasi dövrün başlanğıcını, yəni Yer kürəsində yeni geosiyasi mərkəzlər arasında formalaşan yeni təsir sahəsinin gündəmə gətirilməsini deməyə əsas verir. Eyni zamanda, bugün heç bir ölkə, heç bir geosiyasi güc mərkəzi ən böyük sivilizasiya birlikləri cəmiyyətlərinin müxtəlifliyi və xüsusiyyətlərini nəzərə almadan, öz geostrateji və geoiqtisadi vəzifələrini beynəlxalq arenada müstəqil şəkildə müəyyənləşdirə və tam həcmdə həyata keçirə bilməz.

Bunların hamısı sivilizasiyalararası ittifaqların müxtəlif və gözlənilməz mühitdə yaranması ilə nəticələnmə bilər, əks halda bugün mövcud olan böyük sivilizasiyalardan heç biri, istər slavyan-pravoslav, islam, konfusi, hindu, istərsə də başqaları Amerika hegemonluğunun “The West and the Rest” (Qərb və digərləri) və “One World” (Vahid Dünya) prinsiplərinə, Şərqlin ümumi qarbləşməsinə əsaslanan təzyiqlərinə müstəqil müqavimət göstərə bilməz.

Ümumiyyətlə, dini fundamentalizm, azgın millətçilik və irqçilik, etnik dözümsüzlük, beynəlxalq terrorizm və mütəşəkkil cinayətkarlıq mərkəzlərinin formalaşması, iqtisadi bərabərsizlik, demoqrafik partlayış, idarə olunmayan miqrasiya prosesləri, ekoloji toqquşmalar və təbii sərvətlərin tükənməsi dünyada XXI əsrin xaosuna gətirib çıxara bilər.

Bununla belə, dünyanın çiçəklənən və qloballaşmaya meyilli regionları belə, müxtəlif modifikasiyalarda münaqişə vəziyyətlərinin partlayışından sığortalanmayıb. Son illərdə ABŞ, Böyük Britaniya, İspaniya, Rusiya və dünyanın bir sıra digər ölkələrində beynəlxalq, transmilli terrorizm qüvvələrinin hücumları ilə əlaqədar faciəli hadisələri xatırlamaq kifayətdir [2, s.9-180, 628-786; 3, s.79-103]. İraqda, Əfqanıstanda və dünyanın digər “qaynar nöqtələrində” baş verən hadisələri buna misal gətirmək olar.

Öz növbəsində, terror hücumlarına (Qərbdə bir neçə min – Şərq və Cənubda yüz minlərlə insan tələfatı) çox vaxt təmkinsiz və qeyri-mütənasib cavab bütün bəşəriyyət üçün gözlənilməz hadisələrə gətirib çıxaran Şərq və Cənubun rəqabət aparıcı geosiyasi qüvvələrinin adekvat təsiri ilə nəticələnmə bilər. Hantinqtonun “sivilizasiyaların toqquşması” təhdidi fonunda bu, terrorizmin “transsivilizasiyalı” yeni növünün yaranması ilə nəticələnmə bilər.

Bundan əlavə, son onilliklər silahlı separatizm simasında bütün bəşəriyyət üçün fəvqəladə halların getdikcə intensivləşməsi ilə xarakterizə olunur. Belə ki, milli öz müqəddəratını təyinetmə üstünlüyünün qurbanı suveren dövlətdir. Suveren dövlətlərin parçalanması nəticəsində yeni marqinal dövlətlərin sayının artması yaxın gələcəkdə təkcə postsovet məkanında deyil, bütün dünya cəmiyyətində daha böyük xaosa gətirib çıxara bilər. Demək olar ki, planetin bütün dövlətləri, o cümlədən dünyanın aparıcı dövlətləri separatizm virusuna yoluxub.

Qafqaz–Xəzər regionunda cərəyan edən geosiyasi proseslərə toxunsaq görərik ki, 1991-ci ildə Sovet imperiyasının süqutundan sonrakı dövrdə bu region tədricən siyasi-iqtisadi amildən geosiyasi amilə çevrilmişdir ki, bu da Nikolas Spaykmenin fikrincə, dəyişməz topoqrafiya ilə müəyyən edilən coğrafi region deyil, bir tərəfdən coğrafiya, digər tərəfdən güc mərkəzlərində baş verən dinamik yerdəyişmə ilə müəyyən edilən determinasiyalı sahədir.

Qafqaz–Xəzər regionu belə halda geosiyasi region kimi qapalı və statik deyil, qlobal qarşılıqlı geosiyasi təsir dinamikasında qəbul edilir. Eyni zamanda bu region müasir dünya geosiyasi prosesləri sistemində və bu yüzillikdə qloballaşma proseslərinin aktivləşməsi şəraitində gərginliyin kəskinləşməsi fraqmentləri və qovşaq silsilələrindən yalnız biridir.

Ümumiyyətlə, bu region təkcə Qafqaz və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin deyil, həm də Qərbin və Şərqlin bir sıra aparıcı güclərinin milli iqtisadi maraqlarının qovuşduğu geosiyasi məkandır. Burada müasir dünyanın aparıcı dövləti olan – ABŞ-ın və bütövlükdə dövrümüzün ən güclü hərbi-siyasi strukturu olan NATO-nun geostrateji imperativləri qeyd olunur.

Bununla bərabər, ənənəvi “geosiyasi oyunçular” Rusiya, ABŞ, Böyük Britaniya, Türkiyə və İran olmaqla, Fransa, Almaniya, Çin, Yaponiya, Pakistan, Hindistan, Səudiyyə Ərəbistanı, İsrail və bir sıra digər ölkələr də bu regionda artan siyasi-iqtisadi fəallıq nümayiş etdirir, bu da öz növbəsində bir növ “geosiyasi tapmaca” yaradır və regionda geosiyasi vəziyyəti xeyli çətinləşdirir.

Postsovet məkanının geosiyasi qırılma xəttinin mərkəzində yerləşən Xəzər regionu 1990-cı illərdən dünya siyasətində klassik geosiyasət qaydaları əsasında aparılan yeni “böyük oyunun” tərkib hissəsinə çevrilib. Geosiyasət sahəsində tanınmış mütəxəssis Z.Bjezinskinin fikrinə görə “Avroasiya Balkanlarına” daxil olan Qafqaz–Xəzər bölgəsinin geostrateji əhəmiyyəti daha da artmışdır. XX-XXI əsrin ərəfəsində region zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına, nəqliyyat və strateji kommunikasiya xətlərinə görə yenidən mühüm geosiyasi faktorlardan birinə çevrilmişdir [4, s.17]. Qafqaz–Xəzər bölgəsi, xüsusən Xəzər dənizi faktiki olaraq Rusiyanın təsir dairəsində hesab olunurdusa, burada cərəyan edən son hadisələr geosiyasi balansın dəyişməsinə yol açmışdır. Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev qeyd etmişdir: “*Xəzər dənizi regionunda əsl geosiyasi inqilab baş verib və bunun nəticəsində o, Rusiya ilə Qərb arasında münaqişənin ən qaynar xəttinə çevrilib*” [5, s.411].

Artıq XX əsrin 90-cı illərində Qərb–Şərq geosiyasi qarşıdurmasının tədricən Şərqi Aralıq dənizindən Qafqaz–Xəzər regionuna keçməsi prosesi başlandı, bir tərəfdən ABŞ və NATO-nun, digər tərəfdən Rusiya və İranın geostrateji imperativləri ön plana çıxdı. Üstəlik, bu bölgəyə atlantizmin geosiyasi təzyiqi üç əsas istiqamətdən gəlirdi və gəlməkdə də davam edir: qərb – Aralıq dənizi (Türkiyə vasitəsilə) – cənub (Ərəbistan) və şərq – Pakistan (Əfqanıstan və Mərkəzi Asiya vasitəsilə). Bununla da Rusiyanın bu regionun bütün geosiyasi sahələrindən sıxışdırıb çıxarılması, onu Cənubu Qafqazda və Xəzərdəki ənənəvi dominant rolundan məhrum edən real təhlükə yarandı. Politoloq A.S.Panarinin mülahizələrinə əsasən bu gün Xəzər “pirat oyunları”nın episentrinə çevrilib. Rus alimi hesab edir ki, “orada aşkar edilmiş neft yataqları”, buraya əvvəllər heç vaxt kontinentdə bu qədər dərinliyi əldə etməyən qüvvələri cəlb edir. Xəzərdən Qərbə və Şərqlə, iki okeanı Atlantik və Sakit okeanı birləşdirən neft yolu ideyası dəniz qüvvələrinin kontinentdən görünməmiş böyük bir parçasını qırmaq və kəsmək cəhdindən başqa bir şey deyil. Dənizin qitəni parçalayacaq misli görünməmiş təcavüzündən bəhs olunduğunu hələ də başa düşməyənlərə artıq kömək etmək mümkün deyil. Bu layihənin təşəbbüskarlarının istəyi Atlantik və Sakit okean arasında sadəcə yeni əlaqə xətti qurmaq və qərbləşmənin nailiyyətlərini möhkəmləndirmək deyil, Hind–Avropa şaquli xətt boyu qitənin yeni konsolidasiyası ehtimalı barədə xəbərdarlıqdır, belə ki, Xəzər layihəsi bilavasitə bu şaquli xətti kəsmək, dayandırmaq məqsədi daşıyır [6, s.101]. Rusiyalı alimin fikrincə, “kəsmə xətti belə görünür: Ukrayna–

Gürcüstan–Azərbaycan–Orta Asiya respublikaları” (hazırda Mərkəzi Asiya) – Çin (bu mərhələdə qaliblər tərəfindən bölmədə iştirak etmək üçün dəvət olunan) – Sakit Okean sahili [7, s.295].

Geosiyasi nöqteyi-nəzərdən bütün Xəzər–Qara dəniz məkanına nəzarət, avrasiyaçılıq ideyalarının aparıcı rus nəzəriyyəçilərindən biri olan Aleksandr Duqinin fikrincə, atlantizmlə avrasiyaçılıq arasında global qarşıdurmanın strateji vəzifəsidir. Rusiyalı geosiyasətçi hesab edir ki, Rusiyanın vəzifəsi Moskva–Tehran xəttini yaratmaqdır ki, bununla o, çoxəsrlik geosiyasi məqsədinə bədnam “anakonda halqasını” sındırmaqla isti dənizlərə çıxışa nail ola bilər [8, s.241].

Keçən əsrin 80-ci illərinin sonundan Cənubi Qafqazda alovlanan etnik-ərazi münaqişələrində özünü göstərən Qərblə Rusiya arasında Qafqaz–Xəzər regionunun enerji ehtiyatı uğrunda geosiyasi rəqabət, 90-cı illərin ortalarında 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda “Əsrin müqaviləsi”nin bağlanmasıdan sonra qurudan dənizə keçərək daha qabarıq şəkil alır. Cənubi Qafqaz və Xəzəryanı ölkələrin dünya və regional güc dövlətlərinin “Xəzər şahmat taxtası”nda oynadıqları “geosiyasi oyun”a fəal cəlb olunması prosesi başlayır.

Dünyanın və regional güc dövlətlərin bilavasitə geosiyasi maraqlarının mərkəzində əvvəlki əsrlərdə olduğu kimi Qafqaz–Xəzər regionunda özünün son dərəcə mühüm coğrafi mövqeyinə görə Azərbaycan Respublikasının olduğu ortaya çıxdı. Z.Bjezinski fikrincə: “*məhdud ərazi sahəsinə və kiçik əhali sayına baxmayaraq, nəhəng enerji ehtiyatına malik Azərbaycan geosiyasi baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir*” [9, s.62]. Bundan əlavə, Xəzərdə, əsasən, Rusiya və Qərb transmilli şirkətləri tərəfindən hasil edilən neft və qazın nəqli üçün marşrutların seçilməsi geoiqtisadi baxımdan istər Azərbaycan, istərsə də qonşu dövlətlər olan Rusiya, İran, Türkiyə, Türkmənistan, Qazaxıstan, Gürcüstan və Ermənistan üçün ən aktual məsələlərdən biri idi. Z.Bjezinski hesab edir ki, Rusiyanın nəzarətində olan ərazidən keçməyən neft kəmərləri ilə Qərb bazarlarına bağlanan müstəqil Azərbaycan həm də qabaqcıl və enerji istehlak edən iqtisadiyyatın Orta Asiyanın enerji ilə zəngin respublikalarına çıxışı üçün əsas magistral yola çevrilir [9, s.62]. Üstəlik, amerikalı siyasətçinin fikrincə, Azərbaycan Moskvanın nəzarətinə tam keçərsə, Orta Asiya dövlətlərinin müstəqilliyi praktiki olaraq, mənasız kimi qiymətləndirilə bilər [9, s.62].

Avropa və Asiyanın iri regional dövlətləri sərhədində yerləşən Azərbaycan Qafqaz–Xəzər regionunda əlverişli coğrafi mövqeyinə görə həm Şərqi, həm də Qərbi baxan “qapı ölkəsi”nə (S.Koen) çevrilmək üçün kifayət qədər real perspektivlərə malik olduğunu nümayiş etdirmiş və nəhəng karbohidrogen ehtiyatlarına malik olan ölkə kimi regionda gedən geosiyasi mübarizənin fəal iştirakçılardan birinə çevrilmişdir. Belə ki, son illər Azərbaycan möhtəşəm beynəlxalq layihələrin iştirakçısı olmaqla Şərqi Qərbi, Şimalla Cənubu birləşdirən, ərazisindən Avrasiya məkanının ənənəvi və yüksək texnoloji rabitə, nəqliyyat və enerji dəhlizləri keçən ölkə kimi regionda böyük nüfuz qazanmışdır. Xəzər dənizindən keçərək Avropa və Asiyayı birləşdirən fiber-optik şəbəkə sistemi belə meqalayihələrdən biridir. 2006-cı ildə istifadəyə verilən və Xəzər neftini Qərb bazarlarına çatdıran Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəmərinin rəqəmsal ekvivalenti olan bu layihədə transmilli korporasiyalar fəal iştirak edirlər. Azərbaycan quru, dəniz və dəmir yolları da daxil olmaqla, yaxşı təşkil olunmuş nəqliyyat infrastrukturunu hesabına TRASEKA layihəsinin fəal iştirakçısıdır.

Azərbaycan Respublikasının böyük karbohidrogen ehtiyatlarına malik olması və onların istismarı haqlı olaraq enerji müstəqilliyinin vacib amillərindən hesab edilə bilər. Məhz karbohidrogen ehtiyatları davamlı dinamik inkişafın, ölkənin müdafiə qüdrətinin və sosial rifahının əsasını təşkil edir.

Qafqaz–Xəzər regionuna təsir göstərən ən mühüm xarici amil isə XXI əsrin əvvəllərində öz geosiyasi maraqları olan dövlətlər dairəsinin daha da genişlənməsidir. Coğrafi mövqeyi və enerji ehtiyatlarının zənginliyi baxımından Qafqaz və Xəzər Avropa təhlükəsizliyi üçün strateji əhəmiyyətli regiona çevrilmişdir [10, s.13].

Təsadüfi deyil ki, Xavyer Solana, hələ 1997-ci ildə Bakıda çıxış edərkən, Qafqazın Avropa üçün əhəmiyyətini vurğulamışdı: “*Qafqaz ölkələri Avropa (sistem) təhlükəsizliyindən kənar qaldığı müddətdə Avropa tam təhlükəsiz olmayacaqdır*” [10, s.16].

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, kompleks yanaşmada enerji problemləri, enerji resurslarını ixrac və idxal edən dövlətlərin siyasi hədəflərinə çatmaq və onları həyata keçirmək cəhdləri bölgədə milli

maraların tarazlaşdırılması prosesinə ciddi təsir göstərmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin sonunda Avropa İttifaqı (Aİ) ölkələri öz təcrübələrinə əsaslanaraq, karbohidrogen ehtiyatlarının əslində ehtiyaclarına uyğun olmadığını müəyyən etdilər. Bu da onlar üçün davamlı iqtisadi inkişaf və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında ciddi bir maneə hesab edilə bilər. Bununla əlaqədar olaraq, Aİ-nin rəhbərliyi həm Rusiya, həm də MDB ölkələrindən idxal olunan enerji resurslarının həcmi artırmaq barədə radikal qərar qəbul etdi.

Bütövlükdə, XXI əsrin əvvəlindən başlayaraq Aİ ilə Azərbaycan Respublikası arasındakı münasibətlərdə enerji amili xüsusi yer tutdu. Avropanın qaz təminatı mənbələrini şaxələndirmək səylərini dəstəkləyən Azərbaycan, “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinin həyata keçirilməsinə nail oldu. Təbii qaz ixracı yolu ilə Qafqaz–Xəzər bölgəsini Avropa bazarları ilə birləşdirən və 3500 kilometr uzunluğunda olan bu dəhliz bütün regionun enerji xəritəsini dəyişdirdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Avropa İttifaqı Şurası Siyasət və Təhlükəsizlik üzrə Komitəsinin nümayəndə heyəti ilə görüşü zamanı bəyan etdi: *“Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır... Avropa İttifaqının bəzi üzv dövlətlərinin enerji balansında bizim neft payımız təxminən 25-30% təşkil edir”*[5].

Hazırda “Şimal-Cənub” və “Şərq-Qərb” layihələrinin, məqsədi Çin–Orta Asiya–Xəzər–Qara dəniz hövzəsi ölkələri ilə Avropa dövlətləri arasında yükdaşımaları təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycan “Şərq-Qərb” layihələrinin tərkib hissəsi olan trans-Xəzər beynəlxalq nəqliyyat marşrutunun tamhüquqlu iştirakçısına çevrilmişdir. 2017-ci ildə Azərbaycan üçün əsas olan Bakı–Tbilisi–Qars (BTQ) strateji marşrutunun istifadəyə verilməsi trans-Xəzər beynəlxalq nəqliyyat marşrutu ilə yanaşı, Avrasiya məkanında nəqliyyat logistika sahəsinə öz töhfəsini verdi.

Modernləşmə kursunu əsas götürən Azərbaycan ABŞ və Avropa məkanı ilə siyasi, iqtisadi və humanitar əlaqələri intensiv şəkildə inkişaf etdirir, eyni zamanda MDB ölkələri, o cümlədən şimal qonşusu Rusiya ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələr qurmağa çalışır.

Cənubi Qafqazda Azərbaycanın reallaşdırdığı layihələr Qərb və Rusiyanın regiondakı maraqlarının toqquşmasını şərtləndirdi və nəticədə bölgədə təsir uğrunda rəqabətin yeni mərhələsinin başlanğıcı qoyuldu.

Bu baxımdan, Cənubi Qafqaz uğrunda geosiyasi rəqabətin genişlənməsi fonunda Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi Avrasiyanın yeni geosiyasi strukturunda həlledici faktor olmaqla, Qafqaz və Yaxın Şərqi regional təhlükəsizlik və sabitliyinə təhdid kimi qiymətləndirilir.

Ermənistanın təcavüzkar ritorikası Cənubi Qafqazda qeyri-stabil siyasi vəziyyətin yaranmasına yol açmış, Yerevanın təhlükə faktoru kimi çıxış etməsi regionda qonşu ölkələrə, o cümlədən Azərbaycana qarşı ərazi iddialarında özünü göstərmiş və Qarabağ onun ərazi iddialarının mərkəzində yer almışdır.

Beləliklə, XX-XXI əsrlərin qovşağında Cənubi Qafqaz regionu ətrafında gedən kəskin geosiyasi mübarizə Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyindən bu regionda özünün geostrateji rolunu dəqiq müəyyənləşdirməklə yanaşı, ölkənin ərazi bütövlüyü məsələsinin hərbi-siyasi həllini təmin etmək, Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş əraziləri azad etmək və bölgədə uzunmüddətli sülhə nailolma istiqamətində fəal və ardıcıl xarici siyasət yürütməyi, həmçinin dövlətin Silahlı Qüvvələrini yüksək döyüş hazırlığı vəziyyətində saxlamağı tələb edirdi. Beynəlxalq strukturlar, xüsusilə də ATƏT-in Minsk Qrupu tərəfindən bu problemin həllinin uzadılması, Ermənistanın BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini yerinə yetirməkdən imtina etməsi Birinci Qarabağ müharibəsində ermənilər tərəfindən işğal olunmuş torpaqların hərbi güc yolu ilə geri qaytarılmasını şərtləndirdi.

2. İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın qələbəsi – regionda yeni geosiyasi balansın başlanğıcı kimi

Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin təhlili göstərir ki, Avrasiyanın yeni geosiyasi strukturunda həlledici rol oynamış və bütün Qafqazın və Yaxın Şərqi regional təhlükəsizliyi və sabitliyinin mənbəyi olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ölkəmizin ərazi bütövlüyünün qorunması şərti ilə, beynəlxalq hüquq normaları əsasında Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin həllini müdafiə etmişdir [11, s.20-46].

Münaqişənin əsas tərəfləri olan Ermənistan və Azərbaycan arasında ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrlərinin vasitəçiliyi ilə aparılan uzunmüddətli danışıqların konkret nəticəsi “Madrid prinsipləri”nin, sonradan “Kazan formulu” və digər beynəlxalq hüquqi aktların hazırlanması oldu. Onların reallaşdırılması Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin ədalətli həlli üçün şərait yarada bilərdi [11, s.56-64].

Lakin Ermənistan rəhbərliyinin və bütövlükdə dünya birliyinin qeyri-konstruktiv mövqeyi yuxarıda qeyd olunan sənədlərin müsbət məzmununu heçə endirdi. 2018-ci ildə Ermənistanda etiraz hərəkatı nəticəsində hakimiyyətə gələn və baş nazir vəzifəsini tutan N.Paşinyan öz bəyanatları ilə əslində danışıqlar prosesini davam etdirməkdən və münaqişəyə cəlb olunan tərəflər arasında uzun illər davam edən danışıqlar nəticəsində əldə olunan bütün müsbət məqamları tanımaqdan imtina etdi [12].

Qeyd olunan hallar Azərbaycan rəhbərliyinə Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin həllində hərbi yolu həlledici məqama çevirmək hüququ verdi. Bu addımı atarkən, Azərbaycan Respublikası BMT Nizamnaməsinin, ayrılıqda götürülmüş hər bir üzv dövlətin suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunmasını nəzərdə tutan müddəaları əsas götürdü. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu haqda dəfələrlə bəyan etmişdir: *“Bizim işimiz – haqdır. Biz ərazi bütövlüyümüzü bərpa etməliyik və edəcəyik”* [13].

Eyni zamanda BMT Təhlükəsizlik Şurasının Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı özünün qəbul etdiyi qətnamələri yerinə yetirmək istəməməsi Ermənistan və Azərbaycan arasında silahlı qarşıdurmanın yeni mərhələsinin başlaması təhlükəsini yaradırdı.

Yuxarıda qeyd olunan hallar Ermənistan və Azərbaycan arasında 2020-ci il sentyabrın 27-də başlayan müharibəni qaçılmaz etdi. Ermənistan silahlı qüvvələri atəşkəs rejimini kobud şəkildə pozaraq, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin cəbhə bölgəsində yerləşən mövqelərini qəsdən, məqsədli və intensiv atəşə tutdu. Erməni silahlı birləşmələri hərbi obyektlərə zərbə endirmək bəhanəsi ilə mülki əhalinin kompakt yaşadığı ərazi və məntəqələri ağır artilleriya atəşinə məruz qoydu. Qarabağdan yüzlərlə kilometr məsafədə yerləşən Gəncə, Mingəçevir, Bərdə, Tərtər, Ağcabədi, Goranboy və digər yaşayış məntəqələrinə raketlə zərbələr endirdi. Düşmənin çirkin əməlləri və onun Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi cinayətlər nəticəsində 94 mülki şəxs öldürüldü, 407 nəfər isə yaralandı [14, s.27].

Ermənistan BMT Nizamnaməsini, beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini, “Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında” 1949-cu il 12 avqust tarixli Konvensiyanın, “Silahlı münaqişələr zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında” 1954-cü il 14 may tarixli Haaqa Konvensiyasının müddəalarını və insan hüquqları sahəsinə aid digər sənədləri kobud şəkildə pozmuşdur. Beynəlxalq hüquqa söykənən və mükəmməl hərbi strategiyaya əsaslanan əməliyyatlar nəticəsində şanlı Azərbaycan Ordusu Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında düşməne sarsıdıcı zərbələr endirərək, torpaqlarımızı 30 illik işğaldan azad etdi və tarixi qələbə qazandı. Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyev şanlı Azərbaycan Ordusu ilə Vətənin müdafiəsi kimi şərəfli və məsuliyyətli vəzifəni yerinə yetirdi.

Ermənistan–Azərbaycan cəbhəsində hərbi əməliyyatlar 44 gün (27 sentyabr – 10 noyabr 2023-cü il) davam etmiş və 2020-ci il noyabrın 10-da Ermənistan faktiki olaraq hərbi kapitulyasiya aktını imzalanması ilə yekunlaşmışdır. 2023-cü il 19 və 20 sentyabr tarixlərində Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri tərəfindən keçirilən lokal antiterror tədbirlər Ermənistanın hərbi-siyasi məğlubiyyətinin məntiqi nəticəsi oldu [15]. Bəyanatın imzalanması (2020-ci il 10 noyabr) və Qarabağda qeyri-qanuni yerləşən silahlı dəstələrin təslim olması (2023-cü il 20 sentyabr) ilə Ermənistan və Azərbaycan arasında, geosiyasi arenada mürəkkəb siyasi mübarizənin bir hissəsi olan 30 illik münaqişə sona çatdı və Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri Qarabağda işğal edilmiş torpaqları azad etməklə ərazi bütövlüyünün bərpasına nail oldu.

Ümumilikdə, Birinci Qarabağ müharibəsindən sonra Ermənistan və Azərbaycan dünyanın güc mərkəzlərindən asılı vəziyyətə düşmüşdü. Qarabağ münaqişəsi məqsədli şəkildə “dondurulmuş” və uzun müddət davam etmişdi. Lakin proseslər gözləniləndən fərqli məcrada cərəyan etdi və aşağıdakı nəticələrə səbəb oldu:

1. Azərbaycan ərazi bütövlüyünü bərpa edərək, 30 ilə yaxın müddət ərzində işğal altında olan ərazilərini azad etdi.

2. Azərbaycan bir milyondan çox məcburi köçkünün yurduna qayıtmasına zəmanət verdi.

3. Azərbaycan regional güc mərkəzlərinin siyasi oyunlarına aldanan Ermənistanı “cəzalandırdı”.

4. Oyun qurucuları Cənubi Qafqazın gələcəyində mühüm rol oynaya biləcək regional gücə güzəştə getmək məcburiyyətində qaldılar – Azərbaycan bölgənin siyasi həyatına Türkiyənin daxil olmasını təmin etdi.

5. Azərbaycan global miqyasda dəstəyə səbəb olan mühüm tarixi uğur qazandı – Bakı regionda sülh və sabitliyin təməlini qoyaraq, xarici qüvvələrin proseslərə dolayı müdaxiləsinin qarşısını aldı. Azərbaycan eyni zamanda Qərbi üçün alternativ olmayan Mərkəzi Asiyaya açılan “geosiyasi qapıdır”. Təsədüfi deyil ki, Türkiyə indi Qarabağdakı qələbədən sonra bu bölgədəki bütün sahələrdə mövqelərini fəal şəkildə gücləndirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ankara Bakı ilə koordinasiyalı hərəkət edərək, de-fakto Çin ilə sərhədə çıxış imkanı əldə etdi. İkinci Qarabağ müharibəsindəki qələbədən sonra Türkiyə və Azərbaycanın Avrasiya arealında təsiri dəfələrlə artmışdır.

6. Münaqişənin başlanğıcında “qurban” roluna məhkum olunan Azərbaycan 30 il sonra müstəqilliyini və suverenliyini möhkəmləndirməklə geosiyasi oyunda aparıcı dövlətlərin qarşısında qalib çıxdı. Müharibə Ermənistanın təhlükəsizlik və iqtisadi sferada Rusiyadan asılılığını artırdı.

Beləliklə, Vətən müharibəsi Azərbaycan tarixində yeni silinməz səhifələr açdı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyənləşdirdiyi düzgün strateji hərbi siyasət qələbənin təmin olunmasına öz töhfəsini vermiş və 44 gün davam etmiş müharibə, o cümlədən 24 saat ərzində Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri tərəfindən keçirilən lokal antiterror tədbirlər Cənubi Qafqazda hərbi-siyasi sahədə qüvvələr nisbətində tektonik dəyişikliklər gətirdi [15; 16, s.46-48].

Azərbaycan yalnız hərbi meydanında deyil, siyasətdə, diplomatiyada və informasiya savaşında da xariqələr yaratdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev çoxşaxəli intensiv fəaliyyəti ilə böyük tarixi dəyişikliyə imza atdı. Regionda Naxçıvan üzərindən Aralıq dənizi və Xəzər dənizi hövzələrini birləşdirən Zəngəzur dəhlizinin reallaşdırılmasına şərait yaratdı [17].

2023-cü il yanvarın 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev yerli televiziya kanallarına müsahibə verərək qeyd etmişdir: *“10 noyabr 2020-ci il tarixli Üçtərəfli Bəyanatla üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməli və Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə bağlı görüləcək işlərə başlamalıdır. Azərbaycanla Sülh müqaviləsini imzalayıb bütövlükdə bölgədə qarşılıqlı əməkdaşlığın bərpa olunmasına və canlandırılmasına töhfə verməlidir. Bütün bu addımların atılması bölgədə yaşayan bütün xalqların, ilk növbədə isə ermənilərin maraqlarına tam cavab verir”* [16, s.56].

Azərbaycan faktiki olaraq geosiyasi aspektdə konfrontasiya xəttini sındıraraq, yeni əməkdaşlıq yolu açıb. Bununla yeni geosiyasi reallığın mərkəzi punktunu əməkdaşlıq və təhlükəsizlik təşkil edir. Bu iki faktorun birləşdirən mexanizmi isə dialoqdur.

Bunun reallaşması üçün bölgədə nəqliyyat-kommunikasiya sahəsində böyük layihələr müzakirə edilir. Burada Horadiz–Zəngilan dəmir yolu, ondan sonra Zəngilan–Naxçıvan dəmir yolu, Naxçıvan–Türkiyə dəmir yolu layihələri, həmçinin digər layihələr də prioritet təşkil edir.

Enerji təhlükəsizliyi məsələsinə gəldikdə isə, şübhəsiz ki, Azərbaycan regional və beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında aparıcı rola sahibdir. Uzun illərdir ölkəmiz Qərbin enerji təhlükəsizliyinin güclənməsinə dəstək verir. TANAP layihəsinin uğurla reallaşması buna nümunə ola bilər. Azərbaycanın və Türkiyənin sıx əməkdaşlığı, qardaşlıq və dostluq fəaliyyətləri bu strateji layihəni uğurla həyata keçirməkdədir. Hal hazırda, Xəzərin enerji resurslarının dünya bazarlarına nəqli Azərbaycan və Türkiyə arasında mövcud olan əməkdaşlığın, faydalı iş əmsalının, iqtisadi inkişaf dinamikasının göstəricisidir. Azərbaycanın enerji strategiyası regionda sabitliyin möhkəmləndirilməsi və qonşu dövlətlərlə münasibətlərinin daha da inkişaf etdirməsinə müsbət təsir göstərir.

Belə dəhlizlərin yaranması və enerji layihələrinin həyata keçirilməsində əsas məqsəd ölkələrin öz iqtisadi risklərini, xüsusilə logistika, nəqliyyat məsələlərində risklərini minimuma endirməkdir. Bütün

əldə olunan yeni razılaşmalar, imzalanmış müqavilələr Azərbaycanın regionda sabitliyə indeksləşmiş siyasətinə, enerji və nəqliyyat layihələrinin regionda qlobal təhlükəsizliyə öz töhfəsini verir.

Beləliklə, Ermənistanla 44 gün davam etmiş müharibədə Azərbaycanın qələbəsi Cənubi Qafqazda hərbi və siyasi sahələrdə qüvvələr nisbətində təsir göstərdi. Azərbaycan faktiki olaraq geosiyasi müstəvidə qarşılıqlı xəttini dəyişdirərək, yeni əməkdaşlıq yolu açdı. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan özünün geosiyasi planında əhəmiyyətinə və zəngin enerji ehtiyatlarına görə Cənubi Qafqazın lider ölkəsinə çevrilmiş və geostrateji rəqabətin mərkəzində yer almışdır.

Ümumilikdə, əsrlər boyu Qafqaz–Xəzər bölgəsi ətrafında yeni formalaşan geostrateji mərkəzlər arasında gərgin geosiyasi rəqabət genişlənir. Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz dövlətlərinin üfüqi konsolidasiyasına yardım etmək məqsədilə Qərbin – ABŞ (NATO) – Türkiyə – Gürcüstan – Azərbaycan sxemi vasitəsilə Rusiyadan yan keçməklə yeni magistral kommunikasiyalar arteriyasının yaradılması perspektiv planında bir sıra Orta Asiya dövlətləri də daxil olmaqla, təşəbbüslərinə (Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəmərinin, TANAP və TAP layihəsinin uğurla reallaşması, Bakı–Tbilisi–Qars strateji marşrutunun istifadəyə verilməsi, Böyük İpək Yolunun bərpası, Transxəzər beynəlxalq nəqliyyat marşrutuna ikinci nəfəs verməsi və s.) qarşı Şərq (Rusiya–Ermənistan–İran) dövlətlərinin şaquli oxunun formalaşması ilə cavab verir. Regionda yeni layihələrin, o cümlədən Naxçıvan üzərindən Aralıq dənizi və Xəzər dənizi hövzələrini birləşdirən “həyat yolu”nun reallaşdırılması yeni inkişaf perspektivləri vəd edir. Bunun üçün Xəzər dənizində və Qara dənizdə yeni inkişaf Orta Dəhliz vasitəsilə tranzitin daha da fəal istifadəsi nəzərdə tutulur. Orta Dəhlizdən istifadə ilə bağlı mövcud çətinliklərə baxmayaraq, dövlətlər və şirkətlər diqqətlərini gələcək tranzit üçün dəhlizin optimallaşdırılmasına yönəltməyə başlayırlar [18]. Qısa müddətdə Orta Dəhliz ölkələri və şirkətləri arasında artan əməkdaşlıq dəniz yollarının, limanların və zəruri infrastrukturun yaxşılaşdırılmasına kömək edəcək. Nəticədə, bu təkmilləşdirmələr daha çox yük həcmində Şimal Dəhlizindən Orta Dəhlizə, xüsusən də Çinin Aİ ilə ticarətin yenidən istiqamətləndirilməsinə səbəb ola bilər [16, s.57].

Bunlar öz növbəsində, XXI əsrdə Atlantik–Avrasiya geosiyasi qarşılıqlılaşmasında Qafqaz–Xəzər bölgəsinin həlledici “hərbi əməliyyatlar səhnəsi”nə çevrilməsi üçün real perspektivlər yaratmaqdadır. İlk hərbi toqquşma XX əsrin əvvəllərində Qarabağda (1991-1994), Cənubi Osetiya (1991-1992), Abxaziya (1992-1993), Çeçenistan (1995-1996) ərazisində baş vermiş və 2008-ci ildə isə Cənubi Osetiyada yenidən alovlanmışdır. Bu proseslərin davamı kimi 2014-cü ildə Birinci Rusiya–Ukrayna və 2020-ci ildə (27 sentyabr – 10 noyabr) baş vermiş Ermənistan–Azərbaycan müharibələrini göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, bölgədə cərəyan edən geosiyasi proseslər Azərbaycanın xarici siyasi konturlarının yenidən müəyyən olunmasına səbəb olmuş və nəzərəcarpacaq dərəcədə artan iqtisadi potensialı onun xarici siyasətinin əsas prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynamışdır [19]. Modernləşmə istiqamətində olan Azərbaycan Respublikası Avropa İttifaqı, ATƏT, Avropa Şurası və NATO ilə siyasi, iqtisadi və humanitar əlaqələri intensiv inkişaf etdirməklə, öz geosiyasi gələcəyini ABŞ və aparıcı Qərbi Avropa dövlətləri ilə əlaqələri intensivləşdirməkdə görünür. Eyni zamanda MDB ölkələri, o cümlədən şimal qonşusu olan Rusiya ilə qarşılıqlı əlverişli münasibətlər qurmağa çalışır.

Nəticə

Beləliklə, Azərbaycan müasir şəraitdə belə əsrlər boyu Mərkəzi Avrasiyanın geosiyasi münasibətlər sisteminin mühüm hissəsindən biri olan Qafqaz–Xəzər regionunda geostrateji rəqabətin mərkəzi olaraq qalmaqdadır. Regionun enerji və texnoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində Azərbaycanın rolunun güclənməsi onun beynəlxalq aləmdə imicinə müsbət təsir etmiş, aktiv və sistemli xarici siyasətlə yanaşı, ordunun döyüş gücünün artırılması istiqamətində islahatların aparılmasını şərtləndirmişdir. Bu faktorlar İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın qələbəsini təmin etdi və regionda yeni geosiyasi konfigurasiyanın yaranmasına səbəb oldu. Postmüharibə dövründə Qafqaz–Xəzər regionu ətrafında cərəyan edən geosiyasi proseslər və Ermənistan–Azərbaycan münasibətlərində davam edən gərginlik Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin yüksək döyüş hazırlığının saxlanmasını və yeni təhdidlərə adekvat cavab verməsini tələb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Кувалдин, В.Б. Глобализация и новый миропорядок //Современные международные отношения и мировая политика. – М: «Просвещение», – 2004, – с.98–105
2. Требин, М.П. Терроризм в XXI веке. – Минск: «Харвест», – 2003, – 816 с.
3. Кулагин, В.М. Международная безопасность. – М.: «Аспект Пресс», – 2007, – 318 с.
4. Дарабади, П.Г. Кавказ и Каспий в мировой истории и геополитике XXI века. – Москва: Изд-во «Весь мир», – 2010, – 216 с.
5. Алиев, И. Каспийская нефть Азербайджана. – Москва: «Известия», – 2003, – 712 с.
6. Алиев, Н.А. Восточные особенности западной шахматной доски / – Пекин,– 2011.– 181 с.
7. Панарин, А.С. Глобальное политическое прогнозирование / – Москва: Алгоритм, – 2000. – 352 с.
8. Дугин, А. Основы геополитики. – Москва: Арктогея – центр. – 2000.– 928 с.
9. Бжезинский, З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / – Москва: Международные отношения, – 1999. – 256 с.
10. Фредерик Кунэ. НАТО и Южный Кавказ. – Тбилиси: «Кавказский институт мира, демократии и развития», – 2003, – 115 с.
11. Əliyev, N. “Vətən müharibəsində Azərbaycanın qələbəsi”. – Bakı: “AFpoligrAF”, – 2021, – 1096 s.
12. Выступление Президента Азербайджанской Республики Ильхам Алиева в видеоформате на 5-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН: [Электронный ресурс] / 24 сентября, 2020. URL: <https://ru.president.az/articles/40937>
13. Обращение Ильхама Алиева к Азербайджанскому народу: [Электронный ресурс] / 27 сентября, 2020. URL:<https://ru.president.az/articles/40968>
14. Şahinoğlu, E. Dəmir yumruq / E.Şahinoğlu,. – Bakı: Qanun nəşriyyatı, – 2021. – 280 s.
15. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciəti: [Elektron resurs] / 20 sentyabr, 2023. URL:<https://azertag.az/xeber/azerbaycan-prezidenti-ilham-eliyev-xalqa-muraciet-edib-yenilenib-2-video-2756032>
16. Əliyev, N.A., Cənubi Qafqazda geotəhlükəsizlik mühiti və Azərbaycan postmüharibə dövründə. Dərs vəsaiti. / N.A.Əliyev, V.M. Məmmədzadə – Bakı: AFpoligrAF. – 2023. – 112 s.
17. Аскерова, Р. Как геополитические изменения повлияют на экономику и безопасность Южного Кавказа, Центр анализа международных отношений: [Электронный ресурс] /29 октября, 2021. URL: <https://vestikavkaza.ru/analytics/kak-geopoliticeskie-izmenenia-povliaut-na-ekonomiku-i-bezopasnost-uznogo-kavkaza.html>
18. Həsənov, Q. “Orta Dəhliz” layihəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir: [Elektron resurs] / URL: <https://azeripress.az/index.php?view=article&id=33941&dil=az>
19. Mirzəyev, Ə. Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi konfigurasiya və Azərbaycanın regionda təsir gücü: [Elektron resurs] / URL: <https://moderator.az/read/370791/>

Аннотация

Геополитика ведущих мировых держав в Кавказско-Каспийском регионе на рубеже XX–XXI вв. и Азербайджан
Нурулла Алиев, Егяна Алиева

Цель исследования является оценка геополитической сферы и методы геополитической борьбы за обладанием контроля над проходящими в Кавказско-Каспийском регионе нефтегазовыми трубопроводами, транспортными коридорами и коммуникационными линиями. В ходе исследования данной проблемы основными обязанностями были анализ происходящих в Кавказско-Каспийском регионе геополитических процессов и его исторические аспекты,

основные цели соперничества ведущих мировых держав и проведения исследования принимаемых мер для достижения своих целей в Первой и Второй Карабахской войнах. В статье для раскрытия поставленной проблемы использовались историко-хронологический и сравнительный методы исследования. В заключительной части статьи отмечается, как и в прошлом Кавказско-Каспийский регион являясь важнейшей составной частью в системе отношений Центральной части Евразии, так и в современный период остаётся в центре геополитического соперничества и происходящие в регионе геополитические процессы вновь стали поводом для определения контуров внешней политики Азербайджана и рост экономического потенциала страны с играли основную роль в выборе основных приоритетов во внешней политике. Наряду с активной и системной внешней политикой страны, а также проводимые реформы в армии в целях повышения их боевого потенциала позволили обеспечить победу во Второй Карабахской войне и создать новую конфигурацию в регионе.

Ключевые слова: региональная безопасность, геополитические интересы, энергетические ресурсы, транспортные маршруты

Abstract

Geopolitics of the leading world powers in the Caucasian-Caspian region at the turn of the XX–XXI centuries and Azerbaijan

Nurulla Aliyev, Yegana Aliyeva

The purpose of the research work is to evaluate the geopolitical environment in the Caucasus-Caspian region and to explain the methods of struggle used by the leading world states to control the oil and gas pipelines, transport corridors and communication lines passing through this region. During the study of the problem presented in the article, the analysis of the geopolitical processes in the Caucasus-Caspian region and its historical aspects, the main goals of the leading states' competition here and the measures taken to achieve their military-strategic goals during the First and Second Karabakh wars were set as the main tasks. Historical-chronological and comparative analysis methods were used to shed light on the problem. As a result of the conducted research, Azerbaijan has continued to remain at the center of geostrategic competition in the Caucasus-Caspian region, which is one of the important parts of the geopolitical relations system of Central Eurasia, and the geopolitical processes taking place in the region have led to the redefinition of Azerbaijan's foreign political contours and its growing economic potential. played an important role in determining the main priorities of the policy. Also, along with an active and systematic foreign policy, the reforms carried out in the direction of increasing the combat power of the army ensured Azerbaijan's victory in the Second Karabakh War and led to the emergence of a new geopolitical configuration in the region.

Keywords: regional security, geopolitical interests, energy resources, transport routes

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 18.10.2023

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 23.10.2023

Çapa qəbul edilmişdir: 19.02.2024